

Tegen de stroom in: de sociale mobiliteit van joodse Nederlanders (1880-1940)

1. Wetenschappelijke vraagstelling.

Het overgrote merendeel van de joodse Nederlanders vormde eeuwenlang een gediscrimineerde minderheid, gekenmerkt door ruimtelijke segregatie, armoede, criminaliteit en een sterke gerichtheid op hun geloof. Het proces van minderheidsvorming sloeg in de loop van de 19^e eeuw langzaam om in toenemende integratie, die met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog inmiddels ver was gevorderd (Van Poppel et al. 2003; Tammes 2012). Parallellen met de positie van een deel van de nakomelingen van Turkse en Marokkaanse migranten die zich vanaf de jaren zeventig in Nederland vestigden, dringen zich al gauw op. Net als bij de joodse immigranten en hun nakomelingen destijds verloopt hun sociale mobiliteit moeizamer dan gehoopt en lijkt voor een deel onderklassevorming een onontkoombaar lot.

In beide gevallen (toen en nu) blijken bij de haperende *structurele integratie* (arbeid, wonen, onderwijs) drie factoren een belangrijke rol spelen: 1) het relatief lage opleidingsniveau van de eerste generatie; 2) de aard van het sociale netwerk en het gebrek aan 'weak ties' (Granovetter 1973) met personen buiten de eigen groep; en 3) discriminatie op de arbeids- en woningmarkt op grond van religie en fenotype (Alba & Nee 2002; Lucassen & Lucassen 2018). Om meer inzicht te krijgen in de determinanten van sociale mobiliteit bij huidige migranten en hun nakomelingen kent sociaalwetenschappelijke onderzoek zijn beperkingen. Zo richt het zich veelal op geaggregeerd groepsniveau. Dat geeft wel inzicht in het verloop van de structurele integratie, maar veel minder in de manier welke strategieën individuen – binnen hun sociale netwerk - hanteren om opwaartse sociale mobiliteit te bereiken en hoe zij omgaan met discriminatie en andere barrières. Om te begrijpen hoe de drie bovengenoemde factoren het tempo en de aard van de structurele integratie op individueel niveau bepalen, is systematisch inzicht in hun levensloop cruciaal. Het verzamelen en analyseren van dit type gegevens over een lange termijn onder hedendaagse migranten is echter niet eenvoudig. Om te beginnen zijn er steeds meer privacy-restricties en bovendien is het integratieproces van Turkse en Marokkaanse Nederlanders, nog verre van uitgekristalliseerd. Zo weten we dat sociale mobiliteit per definitie traag verloopt, wat het belang van een historische casus onderstreept.

Die beperkingen gelden niet voor de joodse minderheid in het verleden. We kennen immers de uitkomst van hun integratieproces en we beschikken over uitgebreide en unieke data om hun levensloop, met name op de arbeidsmarkt, in de cruciale periode 1880-1940 te reconstrueren. Net als Turkse en Marokkaanse Nederlanders nu, vormden veel joodse Nederlanders lange tijd een laaggeschoolde, achtergestelde en als 'anders' gepercipieerde minderheid.

De centrale vraag luidt: **welke individuele strategieën van joodse Nederlanders in de periode 1880-1940 opwaartse sociale mobiliteit (en daarmee hun integratie) hebben bevorderd of juist belemmerd.**

2. Toelichting op het project.

Na het emancipatie-decreet uit 1796, dat van joodse Nederlanders officieel gelijkberechtigde burgers maakte, duurde het nog decennia voordat zij zich aan hun achtergestelde positie wisten te ontworstelen. Met de groei van steden in het Westen, met name Amsterdam, de opkomst van de arbeidersbeweging, de uitbreiding van het onderwijs, maar ook het losser worden van de religieuze banden, kwam dit proces in een stroomversnelling. Een van de manieren om te integreren en sociaal te stijgen was via werk en collectieve belangenbehartiging. Een bekend voorbeeld is de Amsterdamse diamantsector die de bakermat vormde van de in 1894 door Henri Polak opgerichte Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond (ANDB), de eerste moderne vakbond en voorloper van het huidige FNV. Hier waren veel joodse (en niet-joodse) Amsterdammers bij aangesloten en de bond behartigde niet alleen de directe belangen van hun leden, maar richtte zich ook op 'verheffing' en vormde zo een belangrijk etnisch/religieus gemengd sociaal netwerk voor de verdere integratie van joodse Nederlanders.

De bewaard gebleven ledenadministratie van de ANDB, in combinatie met andere persoonsgerichte bronnen, biedt een unieke kans om de individuele strategieën van joodse Nederlanders binnen een wijder netwerk in kaart te brengen en te analyseren. Door hun levenslopen, beroepsveranderingen en verhuisgeschiedenis op individueel niveau systematisch in kaart te brengen, willen we patronen en mechanismen van in- en uitsluiting blootleggen en nagaan in hoeverre die een algemenere geldigheid hebben en ons kunnen helpen om hedendaagse integratieprocessen beter te doorgronden. Daarnaast vergelijken we hun strategieën en de resultaten daarvan met die van niet-joodse leden van de ANDB en van joodse Nederlanders in andere sectoren.

Bronnen en methode

Om de hoofdvragen van dit onderzoek te beantwoorden beschikken we over een unieke bron, namelijk de (20.000) lidmaatschapskaarten en 7.000 leerlingkaarten van de ANDB. Deze kaarten zijn door het IISG gedigitaliseerd en worden momenteel via een crowdsourcing project ontsloten. Zo'n 70 procent van de leden van deze vakbond was van joodse origine en de kaarten bevatten een schat aan informatie over hun beroepsgeschiedenis, vakbondsactiviteiten, sociale en geografische mobiliteit. Deze bron willen wij door middel van digital humanities technieken verbinden met andere persoonsgebonden archieven, zoals het Joods Monument (JM) (dat de situatie van alle tijdens de Tweede Wereldoorlog vermoorde joden in 1941 documenteert), de Historische Steekproef Nederland (HSN) (met 85.500 aselect getrokken levenslopen, aangevuld met de levenslopen van 600 Joodse Amsterdammers geboren tussen 1883-1922), het Amsterdamse bevolkingsregister (1851-1893), de gezinskaarten voor de jaren 1894-1939, en daarnaast met de 80.000 levensbeschrijvingen in het Biografisch Portaal van Nederland (Huygens ING). Voor deze laatste groep, wordt via een CLARIAH-pilot subsidie (zie: <https://github.com/clariah/hhucap>) momenteel geëvalueerd of carrières middels Natural Language Processing (NLP) automatisch kunnen worden ontsloten.

De gehanteerde methode is die van de Historische Steekproef Nederland (HSN/IISG), waarbij aan de hand van een aantal persoonlijke kerngegevens de levensloop en sociale mobiliteit van mensen in kaart gebracht wordt.

De onderzoeksstrategie is drieërlei:

1) Prospectief: het volgen en vergelijken van joodse diamantbewerkers (mannen en vrouwen) door de tijd, uitgaande van het ANDB-bestand, waarbij hun levenslopen en die van hun kinderen worden aan gevuld met andere bronnen (Bevolkingsregisters, JM). De ledenkaarten bevatten naast naam, geboortedatum en beroep (en daarbinnen de functie) ook alle adres(sen) en het verloop van de loopbaan en de redenen van beëindiging van het lidmaatschap.

Door: AIO IISG

2) Retrospectief: het terug volgen in de tijd van joodse Nederlanders met een hoge sociale status in het Biografisch Portaal en de website Joodsenederlanders.nl om er achter te komen uit welke sociale en religieuze milieus zij stammen en hoe hun opwaartse sociale mobiliteit is verlopen en kan worden verklaard.

Door: AIO Huygens

3) Comparatief: Het schrijven van een publieksboek over de determinanten van sociale mobiliteit, waarin drie vergelijkingen centraal zullen staan: 1) joodse en niet-joodse diamantbewerkers; 2) joodse diamantbewerkers en joodse Nederlanders met een hoge sociale status; en 3) joodse diamantbewerkers met de kinderen van Turken en Marokkanen in de huidige tijd

Door: Karin Hofmeester, Leo Lucassen en Kees Mandemakers

3. Geplande activiteiten met tijdpad.

Het onderzoek zal plaatsvinden onder leiding van Prof. Dr. Leo Lucassen en Prof. Dr. Karin Hofmeester met ondersteuning van Prof. Dr. Lex Heerma van Voss en Prof. Dr. Kees Mandemakers. Deliverables zijn een drietal monografieën, drie artikelen in internationale peer-reviewed tijdschriften, een handzame publicatie waarin de conclusies voor een breed publiek worden samengevat en een evenement waarin de conclusies worden gepresenteerd. Het geheel wordt in ruime mate omlijst met uitingen op websites en sociale media.

Genoemde literatuur:

Alba, R. en Victor Nee (2005), *Remaking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge Mass.).

Granovetter, Mark S. (1973), "The strength of weak ties", *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360-130.

Lucassen, Leo en Jan Lucassen (2018), *Vijf eeuwen migratie: een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam).

Poppel, Frans van, Aad Liefbroer, et al. (2003). "Religion Around the Globe - Religion and Social Mobility in Nineteenth-Century The Hague." *Sociology of religion: a quarterly review* 64 (2): 247-272.

Tammes, Peter (2012). "Hack, pack, sack: occupational structure, status, and mobility of Jews in Amsterdam, 1851-1941." *Journal of Interdisciplinary History* 43 (1): 1-26.